

JÁNOSI ZOLTÁN

Szindbád repülőgépe

„A Nyírség Magyarország legszebb tája.”
(Krúdy Gyula)

Krúdy Gyula és Nyíregyháza kapcsolatáról az író révbe érésének korától, de különösen a szülővárosában, 1924-ben (a város örökváltságának századik évében) ékesen megünnepelt negyedszázados (valójában akkor már ennél is több) alkotói jubileumának évétől már számos írás született. Előbb helyi újságírók, nyíregyházi városi hivatalnokok, helytörténészek tollán fénylettek föl az író és szülővárosa kapcsolatát elemző sorok, majd átütő erővel, főképpen Katona Béla Krúdyra figyelő munkásságától fogva irodalomtörténészek, nyelvészek műveiben is. Ennek a kapcsolatnak az egész írói teljesítményre történő kihatását maga az alkotó is igen gyakran kiemelte, s ezzel ő maga is generálta az utókor ilyen irányú kutatásait. Szinte szállóigévé (vagy szállóige-sorozattá) lettek Krúdynak az alábbi, immár közismert mondatai: „Nagyon sokat köszönhetek én Nyíregyházának. Az emberre és különösen az íróra egész életének kialakulásában a legnagyobb hatással van az a légkör, ami első fiatalságának éveiben körülveszi, azok a benyomások, amiket akkor magába fogad. Bizonyos, hogy én sem lettem volna az, aki vagyok, ha történetesen nem a Nyírségben élem ifjúságomnak ezeket az éveit. Negyedszázada, hogy elkerültem onnan, de ma is úgy érzem, hogy majd’ minden írásom ott gyökerezik a nyírségi földben.”¹ A szintén nyíregyházi (a város akkori szomszédságában, Oroszon született) irodalomtörténész, Katona Béla a *Nyíri csend* (1903); *A szakállszárítón* (1906); *Pajkos Gaálék* (1906); *Hét szívhafa* (1907); *Szindbád ifjúsága* (1911); *Andráscsik örököse* (1909); *Napraforgó* (1918); *N. N.* (1922); *Az utolsó gavallér* (1925); *Valakit elvisz az ördög* (1956).² című művekben jelöli meg Krúdy Gyula „nyíregyháziságának” a legnyilvánvalóbb példáit. „A nyíregyházi gyermek- és ifjúkor emlékei...sohasem halványultak el benne, egész életművét át meg átszövik a nyírségi vonatkozások. Ha nem is ő írt először Nyíregyházáról, Nyíregyháza mint sa-

* A rovatban olvasható tanulmányok előadásként hangoztak el az „Ennek a városnak voltam az írója” címmel, Krúdy Gyula születése 140. évfordulója tiszteletére megrendezett, a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával Nyíregyházán tudományos konferencián Nyíregyházán, 2018. október 19-én, a Móróc Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban.

¹ Idézi: KATONA BÉLA: Krúdy Gyula és a Nyírség. In: K. B.: A megye irodalma. Táj és irodalom. Az irodalom Szabolcs-Szatmárban, Szabolcs-Szatmár az irodalomban. Nyíregyháza, 1998. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Megyei Pedagógiai Intézete és Továbbképző Központja, 69. [KATONA, 1998.]

² Kisebb hazám. Szabolcs-szatmári irodalmi olvasókönyv. Szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta: KATONA BÉLA. Nyíregyháza, 1987. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. Pedagógiai Intézet, 346. ; Vö. Továbbá KATONA, 1998. 69–108.

játos hangulatú kisváros Krúdy írásaiban vonult be igazán az irodalomba”³ – mondja összegző erővel az író és a felnevelő lakóhely kapcsolatáról.

Az irodalomtörténész 21. századi, nyíregyházi Krúdy-kutató utódja, a nyelvész-stilisztika Pethő József 2008-ban külön könyvben foglalta össze az írónak a városát érintő, a lakóhelyet vagy lakóit említő legfontosabb regény- vagy novellarészleteit, leveleit, azt is megjegyezve munkája kezdetén, hogy Krúdy és szülővárosa viszonyának konkrét szöveghatásai szinte felmérhetetlenek. Ezért írja az egybegyűjtött írások élére: „Még sok-sok hasonló bizonyítékot: azaz szöveget, szövegrészt citálhatnánk annak igazolására, hogy Krúdy a hosszú távollét évtizedei alatt, élete végéig megmaradt Nyíregyháza hűséges fiának, hiszen pályája egészén át számos regényben, novellában, publicisztikai írásban idézte fel nyíregyházi ifjúsága emlékeit.”⁴ S e két szerzőn kívül más elemzők munkái is bőven tartalmazzák Krúdy szülőhelyére valló téziseit, utalásait, feljegyzéseit a kocsmák és kocsmárosnék alapos ismeretétől a tírják és zsidó asszonyok ruhaviseleti szokásáig, a Selyem utcán szerenádozó cigányzenekar énekéig.

A motívumok, figurák, történetek, nevek, helyszínek, ételek „nyíregyházi” karakterének lajstromozó nyomozása kétségtelenül nagyon fontos az írói világ forráshálózatának feltérképezéséhez, de mégis csupán egy szűkebb részét, egyetlen, noha kétségtelenül színes, de elsősorban a lokalitás feltápláló erőit megjelenítő aspektusát tudja adni Krúdy és városa sokrétű, ám az írói teljesítményben más szinteken is markánsan visszatükröződő kapcsolatának. Mindezek a színező és lokalizáló stílusjegyek, dokumentáció-töredékek a maguk kétségtelenül stílusformáló és számottevő helytörténeti és élményforrás-megjelölő szerepük mellett is „csupán” a stílárius szövegrétegekbe szilárdult, felszíni vonásait adják az író és a „tírják” főváros ezeknél (de ezeken át) jóval mélyebbre is mutató viszonyának. Szindbádnak a szülővárosához és környékéhez kötődése – és ennek a kötődésnek a hatása az egész életművére – mindezeknél lényegszerűbb írói vonásokra is ráismertet. Még többet kínál, mint az a stílus felszínén sziporkázó emléktöredékekből, nevekből, helyszínekből, történet-fragmentumokból az első pillanatra látszik. (Noha nyilvánvalóan ennek a mélyebb kapcsolatnak a jeleit hordozzák a szövegalkotás leginkább látható, a helyi emlékeket megnevező vonásai is.)

Krúdynam – és általában minden fontosabb hősének – a *szabadságvágy* volt ugyanis a leginkább a bensőjében égő lélektani, morális és történeti kulcsfogalma. Ez tükröződik meghatározóan műveinek kompozicionális, jellemformáló és az előtte járó epikai hagyománytól európai szinten is gyökeresen eltérő, új stílust kialakító írói látásmódjában is. A szabad, a korlátoktól, a gátaktól mentes magyar és európai szellem független mozgása át a téren, időn, keresztültörve – főképp – a realista referencialitás kereteibe fogott prózaírói szemléletformákon. Ennek a centrális, alkotói szabadságtudatnak az egyik forrása ugyan a Krúdy család negyvennyolcas örökségében, a másik viszont Nyíregyháza történetében és szellemi-kulturális hagyományából fakadt. A

³ KATONA BÉLA: Szabolcs-Szatmár-Bereg irodalmi topográfiája. I. Nyíregyháza. Nyíregyháza, 1994. Jóna András Múzeum, 64.

⁴ PETHŐ JÓZSEF: Krúdy és Nyíregyháza. In: Krúdy Gyula: Őszinte nyíregyházi kalauz. Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: PETHŐ JÓZSEF. Nyíregyháza, 2008. Krúdy Könyvkiadó, 7–8. [PETHŐ, 2008.] Pethő József gyűjteményét kiemelt forrásműként használtam. J. Z.

lineáris időt megtörő látásmódjának elemi koordinátáit is a városnak és környékének egyik társadalmi rétege (ennek szelleme, életmódja) sugározta – a nyírségi természet vibráló csodái mellett – az író alkotói látóhatárába. Ez a forrás a város és környéke hasonló irányokba vezető geográfiai-természeti vonásaival együtt csörgedezett be csöndesen, de annál jelentősebb szerepekben az író poézisébe.

Katona Béla pontos képet ad Krúdy Gyula felmenőinek 1848-hoz fűződő kapcsolatáról, amelynek öröksége köztudottan kitörölhetetlenül élt, annak minden erejével, szabadságszeretetével az íróban. „Családja ... apai ágon nem nyíregyházi volt, a Felvidékről, Nógrádból származtak a Nyírségbe. Nagyapja, aki honvédkapitányként küzdött végig a szabadságharcot, még a nógrádi Szécsénykovácsiban született. Ez a nagyapa, legidősebb Krúdy Gyula költözött a szabadságharc után Debrecenbe, majd később Nagyállóba, Szabolcs akkori székhelyére. Egy ideig vármegyei főügyész volt, majd ügyvédi irodát nyitott Nyíregyházán. Évtizedeken át elnöke volt a 48-as honvédek egyletének, sőt élete vége felé a Honvéd Menház parancsnoka is Pesten. Zárkózott, gőgös embernek ismerték, unokáinak azonban szívesen mesélgetett a szabadságharcról... Íróasztalának fiókjában rendkívül becsben tartott egy apró fekete dobozt, amelyben egy kis darab, állítólag Garibaldi vérében áztatott, foszladozó golyóst rejtegetett, amelyet ritka ünnepi alkalmakkor, szertartásosan megmutatott a kíváncsi és ámuló unokáknak is. Különösen sokat mesélt a nagyapa öccséről, Krúdy Kálmánról, aki szintén részt vett a szabadságharcban, sőt a bukás után sem tette le a fegyvert, hanem gerillaháborút kezdett az osztrák hatóságok és az áruló nemesek, az ún. „pecsovicsok” ellen. Hosszú ideig rettegésben tartotta csapatával az Ipolyság urait. Végül törbe csalták, s egy árulónak lett unokatestvére lőtte agyon a vadkerti erdőben. Alakját már Mikszáth is megörökítette Krúdy Kálmán csínytevéséi című kisregényében.”⁵ Krúdy maga többszörösen is hangot ad a 48-as nagyapa erős jelenlétének a szellemében. „Nos, nagyatyám valóban honvéd kapitány volt 48-ban – emlékezik nagyapjára a hozzá kivételes erővel kötődő unoka –, és a komáromi sáncokon a menyecskéket táncoltatta, amikor a német ágyúzott.” (N. N.) Nagyanyját, a szabadságharcban szintén ott forgoló Radics Máriát is 48 fényeiben mutatják gyakran emlékei: „az emlékezőtehetsége megállott a 48-iki forradalom eseményeinél, azóta – mióta a gróf a sáncokon táncolt – nem történt semmi érdemleges esemény a világon.”⁶ A 48-as örökség fontosságát a család életében az is nyomatékosan tükrözi, hogy Krúdy 1900-ban elhunyt apjának a sírkövére – feltehetően az író sugallatára vagy egyetértésével – ezt a tömör szöveget írták: „Krúdy Gyula 1848–49-ki honvédkapitány fia.”⁷ S nemcsak az apai ág, hanem édesanyja származása, a későbbi író fogantatási körülményei is erős impulzusokat adtak folyamatosan feltörő kiemelkedési szándékainak, magasra tekintésének és szabadságvágyának: „...én szerelemgyerek vagyok. Zabigyereknek csúfoltak messzi a gyermekkorban. Anyám szegény porleány volt – emlékezett később egy regényében – (...) Én tizenöt esztendőskorában voltam a szíve alatt, és a kőműveseknél dolgoztam, miután a szolgálatból – nagyanyám

⁵ KATONA, 1998. 71–72.

⁶ PETHÓ, 2008. 12.

⁷ Vö. 5. sz. jegyzet, 72.

házból – ki kellett lépnie. (Ezt ma így mondják. Valójában elkergették a kis cselédet.) (...) Talán ezért nem szerettem a szilárdul megépített falakat? Ezért kíváncsoztam el oly ifjan a szülői háztól?” (N. N.)

E lélekben korán bontakozó, a leendő íróban alkotói szándékaival együtt cseperedő szabadságvágyat, az önállóság belső instrukcióit erősítette az is, hogy Nyíregyháza még közeli (Krúdy korához viszonyítva csak mintegy félszázados) 48-as múltja szintén tökéletesen egybevágott a családi hagyományok irányvonalával. Erősítette, igazolta és kiteljesítette azokat: „Itt győzedelmeskedett Kossuth Lajos zászlaja, Irányi Dániel, a turini remete helytartója itt nevezte ki a város követének Meskó Lászlót” – írja a nyíregyházi kaszinóról. (*Régi nyíregyházi bősöke*) A város 48-as hagyományait a várostörténet-írás pontosan (így már javában Krúdy iskolás korától is), a történelmi eseményekbe ásva, a fiatalok lelkébe sugárzóan dokumentálta és hirdette: Benczúr Miklós ügyvéd „Benczúr Gyula világhírű festőművésznek nagybátyja... személyesen hozta le 1848-ban a március 15-i események hírért szülővárosába. (...) hazafias magatartásáért halálra ítélték, de ezt... börtönbüntetésre változtatták”⁸ – írja Kiss Lajos, a hírneves városkutató etnográfus 1925-ben. A várost a 18. század megrekedtségéből, már-már halál-közeli állapotából félszázad alatt az ország városainak élvonalába emelő tirpákok negyvennyolcas szerepéről Krúdy a történettudós éleslátásával volt tisztában. „A tirpákok oly hű fiai voltak a függetlenségi eszmének, mint Rákóczi szabadságharcának a felvidéki tótok. Minden követválasztás egy-egy erőpróba volt, amikor a nyírföld lakossága törhetetlen hűségét újból bebizonyította a negyvennyolcas eszmékhez” – jegyzi föl. (*Nyíri mese*) Még azt is megemlíti, hogy a tirpák „dörmögő gazdák” közül „egyik-másik még görbe fésűt hordoz a hajában, mint ez Rákóczi óta divat volt.”⁹ Krúdy tehát a város és környéke forradalmas nemzeti hagyományait a 48-as családi emlékek horizontjával együtt írói függetlensége, később új csapásokat nyitó szellemi ereje legjobb motivációi között tartotta számon. „Emlékszel-e a nyíri pajkosok legendájára – kérdezi olvasójától 1927-ben –, amely szerint a 19. század második felében, amaz időben, amelyet a Bach-huszárok korának mond a reminiscencia: minden nyírségi úrfinak kötelessége volt darab ideig a nemzeti betyárságot szolgálni, mégpedig olyanféleképpen, hogy elment bujdosni, elment összeesküdni, kalandokba keveredett, szabadcsapatba lépett a „német ellen”, hogyha majd visszatér megint a szabadság ideje, mindenki talpon legyen?” (*Nyíri mese*)

Krúdyban a személyisége középpontjába szilárdul – sőt egyáltalán őt az írói pálya felé mozdító – szabadságeszmét a családi és a városi 48-as hagyományok mellett magának a szülővárosnak a – szintén a tirpák népességhez kötődő – újabb, „város- és civilizációteremtő” történelme erősíthette fel még jobban benne. A nyírségi ember két meghatározó típusának, a tirpáknak és a dzsentrinek az élet- és látásmódjából, gondolkodási és viselkedési normáiból egyaránt stílus-meghatározó erőket vont át műveinek alkatába: jellemformálásába, cselekményszervezésébe, poétikájába.

⁸ KISS LAJOS: A régi nyíregyházi temető. In: „Én szőke városom.” Írások Nyíregyházáról. Összeállították: HÁRSFALVI PÉTER, KATONA BÉLA. Nyíregyháza, 1971. Szabolcs megyei Lapkiadó Vállalat, [továbbiakban: HÁRSFALVI-KATONA, 1971.] 34.

⁹ KRÚDY GYULA: A mai Nyíregyháza. Idézi: PETHŐ, 2008. 50., 52.

A Nyíregyháza környékére telepített tírpaóság megérkezését, nagyszerű örökváltóságának a szabadság és a függetlenség fogalmainak eszmei kohéziójában fogant történetét a polihisztor geográfus Fényes Elek *Magyarország geográfiai szótárában* 1851-ben rögzített szavainál aligha lehet szebben és hűségesebben visszaadni: „A mostani város helyén ennek előtte ugyan illy nevezetű helység állott, mely 1635..., továbbá 1638 (...) után – végre egészen elpusztult; míg gr. Károlyi Ferencz ns Petrikovits János kezéhez 1753-ik évben kiadott ú. N. pápens mellett, leginkább Békés vmegyéből, Szarvasról és Csabáról, de később a felföldi megyékből is összegyűlt ágostai vallást követő tót ajkú néppel újabban megtelepített. A mostani város tehát 1754. ik év elején újra gyarmatosított hely, összetartó szorgalmas lakosai iparkodása által annyira sebesen haladt virágzásában, hogy megtelepülésének 30. évében már városok sorába emelték.”¹⁰ Fényes Elek további leírásának még a vázlatos idézése is az örökváltóság folyamának (két részletben, 1803-ban és 1824-ben végrehajtott) remek dinamizmusát idézi fel: A város „felállításának 50. évében örökvallási szerződés mellett megvette magát fele részben, a Dessewffy grófi családtól, végre 70-ik éves korában a Károlyi grófi családtól magát a másik fele részben is kiváltotta – urává téve magát minden földes úri jogoknak és haszonvételeknek is, most már egészen szabad, még pedig tisztán...”¹¹ Majd alig 13 év múlva – rögzíti a helytörténész –, „1937-ben sikerült megszerezni az ún. királyi privilégiumot is, amely biztosította az örökös szerződéssel szerzett jogokat. Ezzel a kiváltságlevéllel V. Ferdinánd szabad, kiváltságolt városi rangot adott az akkor 17 ezer lelkes településnek.”¹²

Az a tény, ahogyan a város köré telepített tírpaók a maguk szorgalmából megváltották maguk és központi városuk, valamint földjeik szabadságát, annyira országos értékű tett volt, hogy a 19. századközép egyik legnagyobb gondolkodójának, Madách Imrének is magára vonta a figyelmét. „1845-ben, egy bihari útvjáról visszatérőben vezetett útja errefelé. Valószínűleg csak rövidebb időt tölthetett itt, mégis megkapó világossággal látta meg az örökváltósággal szabaddá tett város gyors fejlődését, és Szontágh Pálhoz írt levelében egyenesen az elkeserítően elmaradott feudális Magyarország ellentétéként, a haladás reményt ébresztő példajaként említette Nyíregyházát: »Az optimizmus szörnyen meggyökerezett bennem; ily szív és remény ölé képek után is nem állhatom, hogy egy fényesebbet ne tegyek. Nyíregyházán láttam egész nagyságában és jelentőségében az örökváltóság eszméjét magát tanúsítani; a rövid idő alatti roppant haladás minden tekintetben...«¹³ Az örökváltóság fogalma – értelmezve a mai ember számára is a szó jelentését – „Egyszerűen szólva... azt jelentette, hogy Nyíregyháza parasztjai saját pénzükért megszerezték a határbeli földekre a tulajdonjogot és azokat a polgári jogokat, melyek birtokába az egész magyar jobbságát csak az 1848. évi forradalom jutatta.”¹⁴ A városnak ezt a fejlődőképességét, haladni, boldogulni akarását Madáchon kívül is számosan hangsúlyozták még nyomatékka a 19., majd a 20–21. században is a hazai közgondolkodásban. Csak néhányat idézve

¹⁰ FÉNYES ELEK: Nyíregyháza. In: HÁRSFALVI-KATONA, 1971. 25.

¹¹ Uo. 26.

¹² PETHŐ, 2008. 9.

¹³ HÁRSFALVI PÉTER: Nyíregyháza a történelemben. In: HÁRSFALVI-KATONA, 1971. 12.

¹⁴ KATONA BÉLA: Nyíregyháza az irodalomban. In: HÁRSFALVI-KATONA, 1971. 62.

is ezek közül, érzékletesen lehet rámutatni e fejlődés természetére, amely igen sokat adott hozzá a lázadó, az újakra tekintő személyiség kifejlődése síkján Krúdy újító írói lendületeihez. Különösen a kliséket lebontó, öntörvényű módon, függetlenül megszólaló prózapoétikájának kialakításához. „Nyíregyháza... néhány rövid évtized alatt jelentéktelen, falusias külsejű városkából Magyarország egyik jelentékeny városává fejlődött”¹⁵ – összegzi a várostörténet-elemző Lukács Tihamér a Nyírvidék egyik 1912-es számában. Ezt a jelentőséget a szabolcs-szatmári megyei városok sorában a gyors élre kerülése: megyeszékhellyé válása is igazolta. „A sokoldalú, dinamikus fejlődés eredményeként aztán 1876-ban, két évvel Krúdy születése előtt, Nagyálló helyébe Nyíregyházát nevezték ki Szabolcs vármegye új székhelyéül.”¹⁶

S ha Trianon után főképp geopolitikai, gazdasági és szociális okokból ez a fejlődés meg is torpant az időben,¹⁷ a gyermek és ifjú Krúdy még az öntudatos, szabad város haladásának erős dinamikájának tudatával és emlékeivel érintkezhetett. S ennek a várostörténeti erőnek, a feltörekvési folyamat részleteinek, benne vezérfonalként a tír pákság szerepének a legvilágosabban és a legapróbb részletekig hatolóan a tudatában volt. A maga káprázatos poétikájának fényei díszítve szabályszerű, miniatűr várostörténeti szociográfiát sűrít egységgé az alábbi soraiban. „Már maga az is a mesemondások világában tartozik: – írja –, hogyan lett száz esztendő alatt az ország egyik legnagyobb városává Nyíregyháza. Azon a helyen, ahol manapság ötvenezret meghaladó lakosságú „határszél” áll: száz esztendő előtt még nem volt egyéb, mint néhány jobbágytanya, vadvíz, erdő meg „nyír”, az a bús, reménytelennek látszó nyírségi pusztaság, ahol őszi időben megáll a világ a sarak, vizek, pocsolyák, országutak hiánya miatt. (...) Csoda, a nyírségi csodák között is a legnagyobb csoda a tír pák-szorgalom, a tír pákmunka, a tír pákvagyon, amelynek az a természete, hogy nem tud fogyatkozni, hanem mindig növekedni. Mint valami új honfoglalók jöttek ide a Békés megyeiek, hogy faekéikkel, munkabírásukkal, bibliai serénységükkel megvessék alapját annak a városnak, amelyben manapság már nem ritka a háromemeletes palota.”¹⁸ Nyíregyháza akaratának erejét, a benne és körülötte élők magasabbra, jobbra néző teremtőinek elszánt hitét sokszorososan fogalmazza meg, és tudatosítja tovább műveiben: „A magyar városok történetében a száz esztendő s Nyíregyháza azért is egyedülálló – írja szülőhelyének jubileumán –, mert nem fulladt ki talán egy esztendőre sem abban a versenytempóban, amelyet száz esztendőn át diktált önmagának. Száz esztendő alatt akart behozni mindent, amit a körülötte fekvő Debrecen, Miskolc, sőt még Kisvárdá is századok óta produkált.” (*Nyíri mese*)

Amikor a tír pákok ide településéről, életmódjáról Krúdy a hajszálpontos ismeretek garmadáját adja, ennek nemcsak a történeti hűség és a hiteles leírás a lényege, hanem

¹⁵ LUKÁCS TIHAMÉR: Nyíregyháza jövője. In: HÁRSEALVI–KATONA, 1971. 50.

¹⁶ PETHÓ, 2008. 9.

¹⁷ Vö.: BOSNYÁK BÉLA: Nyíregyháza jövője. In: HÁRSEALVI–KATONA, 1971. 42–45.

¹⁸ Idézi: PETHÓ, 2008. 10. A történeti dokumentáció azt is megjelöli, honnan eredtek a beköltözött családok, és hogyan „tapadt” rájuk a tír pák név. A tír pák származású Márkus Mihálynál hitelesebb elemzőt, kutatót aligha lehetne idézni: „az újratelepülés éveiben Békés megyéből mintegy 300 család települt át Nyíregyházára. Ehhez a számhoz még 130-140 felvidéki család járult, akiknek nagy része Nógrád, Gömör és Zólyom vármegyékből származott. (...) A tír pák-ból alakult tír pák népvét ezek a felvidéki, tótpalócok nyelvjárást beszélő gazdák hozták Nyíregyházára.” In: MÁRKUS MIHÁLY: A tír pák népnév eredete. In: HÁRSEALVI–KATONA, 1971. 22.

a szabadságnak az itteni lét elemi felhajtó erejeként látott többszörös megfogalmazása is. Lépten-nyomon rögzíti, kiemeli a tír pákok jobbért lázadó emlékeit, szerepüket a vidék és a város újra-civilizálásában. Gondosan és sorozatosan tartja számon a tír pákság Nyírség-felemelésének értékteremtő, alapozó fellépését és kardinális arcvonásait. Egyszerre ad emléket és tiszteletet így „azoknak a nomád tír pákoknak, akik faekével, de szemrevaló lovakkal érkeztek meg Békésből, hogy itt új honfoglalásba kezdjenek.” (*Nyíri mese*) „A Sóstót ki ne tudná régi értékében? – kérdezi másutt a tír pák honfoglalókra emlékezve – A boltozatos utat, amelyen a tölgyfák egymásra borultak, mint a város régi ősei, a szarvasi tótok, akiket a nyúl szájú Károlyi telepített meg a homokban. (...) sarkig érő ingben fürödtek a Mária-képző tír páklányok, nagybajuszú csizmadiaák, jókedvű diákok.” (*Régi nyíregyházi hősök*) Egyik írásában Krúdy a tír pákokat egyenesen „a legjobb magyaroknak” nevezi, akik „lehetőleg mindég függetlenségi pártiak a szabadságharc óta...” (*Nyíregyháza a tír pák Rótschildok városa*) A tír pákság büszkeségét, szabadságszeretetét tiszteli Krúdy abban is, hogy megőrzik – vallásuk mellett – ősi neveiket, ellene állnak a külső névváltoztatási akaratok különböző hullámainak. „Ebben a városban sohase volt valami nagy divatja névmagyarosításnak. A fekete szűrös, aprófürtű gubát, úgynevezett „Kossuth-kalapot” viselő tír pákok megmaradtak a maguk ősi nevei mellett. A bokortanyák száz vagy kétszáz esztendősz gazdái a Károlyi grófságbeli zsellérségükkel együtt nem vetették le nevüket is, pedig ez csak ötven krajcárkuba került volna. Bizonyos patinára tettek szert ezek a szlávosan hangzó nevek; a Bencsek, Szohorok, Pivnyikék, Nikelszkiek...” (*A mai Nyíregyháza*)

A város fejlődésének köszönhetette Krúdy azt az iskolát is, amely (1891 és 1895 között, amíg csak végleg el nem hagyja szülővárosát) meghatározó lett nemcsak személyiségének, de írói arcának formálásában is. A Nyíregyházi Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgimnázium szintén a tír pák szellem erőfeszítésnek köszönhetette létrejöttét, és a tanárai sorában (köztük Gróh Istvánban, Leffler Sámuelben, Vietórisz Józsefben és számára mindenki előtt Porubszky Pálban) megtestesező, a fejlődésre, a szabadságra nyitott, befogadó szellemiségét. „A felvidéki lutheránusok szívärognak apránkint Nyíregyházára – emlékezik Krúdy a város tír pák vallástörténeti múltjának iskolateremtő erejéről –, miután itt evangélikus gimnáziumot alapítanak. Már van is új neve Nyíregyházának a 19. században: a közeli Debrecen (a „kálvinista Róma”) mellett elnevezik őt „lutheránus Rómának”, ahol vasárnaponként asszonyok, férfiak egyaránt nagy kapcsos imádságos könyv van a hóna alatt, valamely jelvény, mely az őslakosságot példázza.” (*Nyíri mese*) Egykori középiskoláját „*A tegnapi kódlovagjai*” című művében – írja Pethő József – egyenesen az ország akkori legelső, leghíresebb, legnagyobb múltú iskoláival, például a debreceni kollégiummal állítja egy sorba: „nem lehet levetkezni a debreceni kollégiumi, a régi ludoviceumi, a piarista és a nyíregyházi Kossuth-főgimnáziumi nevelést életünk bevégeztéig.”¹⁹ Az evangélikus hagyományok feltápláló, független, befogadó, nyitott szemléletének jellemzéséhez – Krúdyn részben túllépve, ám a gimnázium rásugárzó hatásának intenzitását igazolva – ide kívánczozik annak a hangsúlyozása is, hogy az iskola szellemi ereje még Krúdy után is hosszú évtizedekig, sőt még a kommunista-szocialista világban is megmaradt. Az

¹⁹ Uo. 14–15.

1954–56 között szintén e falak között tanuló „lelenc” Ratkó Józsefet éppúgy szárnyára veszi majd, mint Krúdyt. Ahogyan a pályatárs újságíró, Antall István megfogalmazta „a későn városiasodó, mégis jelentős iskolai hagyományokkal bíró Nyíregyházán... ez az a közeg, amely az evangélikus tírják polgári mentalitást akkor is, akaratlanul akár, szinte töretlenül őrzi, amikor arra más agresszív ideológiák akarnak rátelepedni.”²⁰

Egyes kalandozó, Szindbád-arcú hősnének későbbi megformálásához is a város könyvtárából kaphatta Krúdy az első irodalmi instrukciókat. Minden bizonnyal ebben a városban – az otthonában vagy valamelyik könyvtárban – forgatta először Teherhordó Szindbád és Tengerjáró Szindbád történeteit is, talán az *Ezeregy éj regéi* című, Györy Ilona fordítására alapozó, Benndorf Pál révén újradolgozott kiadást, talán más forrású anyagát. A város jellegzetes figurái között (még az egyik könyvtárosban is!) Szindbád elő-nyomokra is lelhetett. „Ebben az időben leginkább a Nyíregyházi Kaszinó könyvtára érdekelt, ahol hetenkint kétszer lehetett könyvet cserélni” – emlékezik fiatal éveire (*Ifjúkoromban a könyvtárba jártam*). A kölcsönzött olvasmányai között pedig dokumentálhatóan ott van *A kőszívű ember fiai* mellett a *Rocamboles ifjúsága* (*Rocamboles élete és kalandjai*) Pierre Alexis Ponsontól, Benyovszky Móric „vadregényes útirajzai” és „Stanley úr alaposabb, szárazabb földirata” is (*Uo.*). Mind a négy mű a maga különbözőképpen kalandozó témája, a küzdés, a vándorlás, a kaland ugyan más-más módon megformált motívumai révén (az egyéb olvasott művek társaságában) bizonyára jelentős rész-instrukciókat adott Krúdy ízlésvilágának, írói arcának kialakulásához. A Benyovszky-könyvnek magyarul csakis a Budapesten, Róth Mór kiadásában megjelentetett *Benyovszky Móric gróf életrajza saját emlékiratai és útleírásai* című (legelőször Londonban kiadott) négy kötetes változatát olvashatta, amelyet az írói eszközeire saját eredeti műveivel is nagy hatást gyakorló Jókai ültetett át (az eredeti francia nyelvű szövegből) magyarra. S a kaszinói könyvgyűjtemény mellett megfordult a Polgári Kör könyvtárában is, ahol Dálnoki Gaál Gyula, az „első nyugalmazott magyar vidéki színész” volt a könyvtáros, majd – a másik bohém, az újságíró Kálnay László mellett – az ifjú Krúdy mesélő-kocintgató cimborája is, s aki pre-szindbádi vonásokat hordozó élete alkonyán, „negyvenévi csavargás után visszatért és megtelepedett Nyíregyházán.” (*Ki volt Dálnoki Gaál Gyula?*)

Ha a tírják népréteg a város szabadságeszméjének intenzitását és értelmét ültette el és növelte saját erőkké az ifjú Krúdyban, akkor a város és környéke dzsentrilakói az egyes jellemeinek megformálásához – és a kronológiai menetben haladó időt legyőző, megtörő poétikájához (s annak számos finomabb belső vonásához) – kínáltak az egész pályára kiható instrukciókat. Krúdy korában Nyíregyháza lakossága több népelemből állt: „A régi Magyarország, vagy mondjuk: az egész Duna-medence minden néprétege képviselve van itt kisebb nagyobb számmal, tótok (a tírják alapréteg), református dzsentrilakó (a szabolcsi alapréteg), szepesi németek, zsidók, dunántúliak, székelyek, délvidéki szerbek, horvátok, németek és magyarok, osztrák-német ma-

²⁰ ANTALL ISTVÁN: Annetált temető. Ratkó József és a határon túli magyar irodalom. Tariménes, Ratkó József emlékszám. 2006. 1. sz. 206.

radványok (a katonaság), erdélyi szászok stb., stb. összekeveredve...²¹ Noha számos népelem fel-felbukkan Krúdy nyíregyházi emlékképeiben is, írói stílusának kialakulásában kettő játszott fontosabb szerepet: a szabadságghitű tirpákság és mozdulatlan történelmi térben rekedt nyíregyházi és megyei dzsentri-réteg.

Ha 1848 örökségéből és a tirpákság történetéből a mindeneken át győzni akaró szabadságésgépezet, a függetlenség ideáját szívta igen korán lelkébe, akkor a dzsentritől az időbe kövesedett állandóság, a mozdulatlan idő képzetéhez kaphatott (másféle ösztönzések mellett is) erős motivációkat. „Nyíregyháza másik őslakos rétegének a dzsentrit tekinthetjük – elemzi a korabeli lakosság összetételét a város egyik első, a szlováksággal különösen sokat foglalkozó irodalomkutatója, Sziklay László. Mikor a dzsentri „polgárosodni” kezdett, s vidéki udvarházaiból behúzódott a városba, a szabolcsi dzsentri is elöntötte Nyíregyházát. (...) s ha az „új levegő” meg is tépázta régi szokásait, teljesen nem tudta eltüntetni. ... Nyíregyházán, Magyarország legkeletibb sarkában él, azzal a fölületes, semmivel sem törődő szeretetreméltóságával, amelyet senki más nem tud utána csinálni. Annak a „tiszai”, „keleti” magyar református nemességnek a maradványa ez, amelyből Bessenyei nőtt ki.” A szociográfus szerint ezt az embertípust – Bessenyeivel szemben – ráadásul a „mindent és mindenkit befogadó passzivitás”, „a fölületes nemtörődömség”, a „családi alapon álló, patriarchális dzsentri-élet” jellemzi, ezért lehet ez a valaha szebb napokat látott történelmi csoport immár „a régi idők szellemének utolsó magyarországi maradványa”²² Krúdy dzsentri-ábrázolásaiban sem a Bessenyei-hagyatékot ápoló, jóval inkább a történelem alatt vagy fölött mozgó, de a konkrét valóságban már helyét nem lelő, abból a múltba vagy a mulatozásokba, az asszonykarokba kitörő dzsentri alakja formálódik meg. Még a saját apjában is meglátja, majd körbe is írja a dzsentrinek az időn kívüli terekbe és történelmi peremekre vezető (majd Alvinczyt, Rezedát, Szindbádot is részben meghatározó) tulajdonságait: „Minden nő előbb ismerte őt. Életében úgy viselkedett, mint többszörös milliomos”²³ emlékezik. Apja e vonásait életrajzkutatók is kiemelték: „Rengeteg összeget nyert és vesztett kártyán, sűrű vendég volt, mint híres kártyás a debreceni Arany Bikában... szerette a lovat, az agarat, a vörös frakkot és az asszonyokat.”²⁴

E megrekedt, megállt, a történelemben nem előre, hanem hátrafelé néző, emlékező, álmodozó, ábrándozó dzsentri-arcél mintegy előkészíti és motiválja Krúdy prózatechnikájában a merev idő kardinális képletét. Kialakítja vagy felerősíti annak poétikai vonatkozásait (a részletek kidomborítását, az asszociatív leírásokat, a költőiséget, az álom- és látomásformulákat stb.) is. A mozdulatlanság, a Csipkerózsika-állapot – szemközt a tirpák lendülettel, de ebből a kontrasztív irányból is termékenyen modulálva írói eszközeit – (s a nyíri természet vonásaiból is felnövesztve) gyakran a dzsentri-lakta teljesebb nyírségi világot áthatja, az emberi viselkedésektől, az állatok, növények, a természet ezer apró jelének körzetéig. „Néha múzeumi hangulatot

²¹ SZIKLAY LÁSZLÓ: Nyíregyháza. In: HÁRSFALVI–KATONA, 1971. 55. [SZIKLAY, 1971.]

²² Uo. 55.; 53.

²³ Vö.: PETHŐ, 2008. 12.

²⁴ Uo.

vélek érezni, midőn a Nyírségre gondolok, mert láttam nagy csöndességben, alvó állapotban, holt vizek között, lecsüggesztett lombú fák alatt, oroszosan mozdulatlan ködben, apatikus kedvében, újságpapírossal beragasztott ablakkal és tunya mozdulatlanságában. (...) az elkövetkezett új idők nehezen nyomakodnak be a rozsdás kapukilincső házba.” (*Nyírség*) A megállt idő, az ok-okozatiság és a célok hiánya nyomatékosan át- és átüt e földnek és e tipikus lakóinak ábrázolásán, majd innen kiterjedve a Krúdy-próza általános, mindenféle tematikát átütő alapjegyévé válik. A Nyírség múlton borongó dzsentri- vagy egyszerűen csak perifériális, áttetsző, mozdulatlan szomorúságából egy teljes poétika alaprendszere épül. „Talán ezért volt olyan szomorú olykor a Nyírség – köti össze a földrajzi név metonimiájával a tájat és az embert –, mintha már nem is nagyon volna érdemes az életet tovább folytatni. Elhanyagolta az apák sírdombját, és tunyán üldögélt a falusi nemes az udvarházában. A szél dudált, a Tisza kiöntött, a dob pergett: ebből vette észre, hogy a kalendárium valóban igazat mondott, midőn a napok elmúlását jósolta.” (*Nyírség*) Ennek az új, „nem euklideszi” prózapoétikának a látomásos-asszociatív-álomszerű természete is már csiráiban benne szunnyad a nyírségi dzsentri szellemében: „Sok melankolikus beszély, tűnődő regény, öregember kesernyés visszaemlékezése maradt emlétkben e korszakról, a virtusok hanyatlásáról, az agarak pusztulásáról, a Betyár kávéház ásitózó éjszakáiról, régi urak tönkremenéséről.” (*Nyíri emlék*)

Az egyes nyíregyházi vagy nyírségi geográfiai-természeti források is az adott társadalmi környezetbe rekedt „mrev” idő, a „megállt”, tovább mozdulni alig képes idő képleteivel ötvöződnek prózájában. A dzsentri-hagyományok, a megkövült szokások, a századokból itt rekedt hagyományok, szavak, viseletek és gondolkodásmód vonásaival ölelkezve adják Krúdy impresszionista-szecessziós egyedi stílusának és írásszerkezetének igen számottevő vektorait. „Csend, derű, s a bűzát, szőlőt érlelő parasztnyugalom önti el a várost: ez az első benyomásunk róla”²⁵ – írja Sziklay László, egy teljesen tárgyilagos várostörténet-elemzés – de a város természetéből, hangulatából fakadó – már-már költői nyitányaként. Mintha Krúdy ugyanezt az alapélményt alakítaná át és bővítené ki a várost és környékét leíró verbális varázslataiban. „Fűben, fában, falevelben az elmúlt szép, régi magyar világ; a kenyérnek illata, a víznek folyása, a hosszú őszi esőnek kopogása, a télnek jó szaga, a falusi harangok hangja: az apákra, ősökre emlékeztet...” (*Nyírség*) „A sóstói erdőben céltalanul hull a makk, és a házórző ebek az első lábuk közé temetik hóbotos, szőrös fejüket. Némely esztendőben az egész Nyírség elszomorodik.” (*Nyírség*) Látomásaiban és a referenciális cselekményelemeket épp csak sziluettszerűen vázoló, de a környezetet annál részletesebben „elmesélő” költői mondataiban – s az ezekbe épített szóképeiben – a természet és a mozdulatlan-á-időtlené merevedett emberi lét leírása szuggesztív poézist teremtve olvad át egymásba. Így szinte magából a tájból és egyes emberalakjaiból fakadva fel válik a nyíri föld és a nyíri emberi világ a Krúdy-koordináták alapjává, markáns megjelenítőjévé a világirodalom aktuális áramaiba ömlő prózáirói világlátásának. „A Nyírség apránként magára húzogatta álomködös kendőjét, mint egy beteges hölgy, aki délutáni ábrándozások után, alkonyattal megállapítja magában, hogy mégiscsak egyedül kell tovább élni, a nappali

²⁵ SZIKLAY, 1971. 53.

sugár lopva elhúzódik a messzi jegenyesor mögött, mint egy jó kedves, aki még a távolból is visszatekinget, de mégiscsak elmegy.” (*Napraforgó*)

S aligha véletlen, hogy a Krúdy lelkét körbeburkoló „nyíregyháziság” egyik legelembibb gravitációját maga az író is a nyírségi természethez köti. N. N. című regényében írja az erre rávilágító egyik legmélyebb vallomását: „Az igazi lényem itt maradt a Nyírségben, fűzfák, nyírfák, búskomor tájak és nádasok között, az nem mozdult el a kertek alatt kanyargó gyalogösvényről. (...) Itt maradt a szívébe nőtt tájakon, méléző őszökben, érzelmes kertekben, dalokra emlékeztető lugasokban...” Krúdy tehetsége szinte a nyírségi természet emberi nyelvre átköltött hangján képes megeleveníteni, láttatni és érzékeltetni a természet mozzanatait: „...a tó partján üldögéltem, és hosszan bámultam a balerinaruházatú szitakötők után, amelyek elszállottak a messzi pusztaság felé” – mondja. Máshol szinte panteisztikus viszonyban ábrázolja önmaga és a nyírségi táj, s abban a fák és más növények s az állatok kapcsolatát. „Magányosan bolyongtam a tó körül. Barátom volt az útszéli vadkörtefa árnyéka, még nem felejtett el a mogyoróbokor, amely alatt a pázsiton egykor szundikáltam, a nádas szelíden susogott, mintha jó barátját, a vadrécét várná, a denevér, amely víz fölött elcikázott, mint újtát tévesztett szellem, merőlegesen állt meg fejem felett, mintha jelt adna valakinek, mint egy sötét rakéta, hogy itt bujkálok a nádasban, az éren, a csendben, fájdalmas magányban...” (*N.N.*) Krúdy páratlan érzékenységgel és képességgel az itteni természetnek, tájnak, történelemnek és kulturális atmoszférának a jelrendszereit szinte közvetlenül emeli át az emberi nyelvre.

Míg a Nyíregyháza környéki nyíresek, nádasok, a Sóstó és a Bujtos a maguk csendes, áttetsző, neszesző, nyáron tündérvonásokkal fénylő, ősszel lombzuhatokkal, fodrozó vizek nyelvén beszélő, télen köddel derengő vagy hóval szikrázó mikro-képekkel Krúdy stílusának adták szinesztézikus, metaforikus, többszörösen összetett mondatokat motiváló forrásait, addig a „megállt” idő (természeti és emberi világból felfakadó) mozzanatai a realista struktúrát felbontó, az idő mögé néző, a részletekre koncentráló, a *magányos hősöket*, *különöket* felvonultató szemléletmódjának az evokálóivá lettek: „Ez az álmos álmodozó, ködös, szeles, egyhangú vidék nagyon alkalmas arra, hogy magányos embereket neveljen, akik félig elvadulva, eldugaszolva, megecetesedve elégedélik napjaikat. A Nyírség az a hely, ahol legtovább volt agaruk és vizslakutyájuk a tönkrement gavalléroknak, és ahol mindig emlékeznek a régi uraságra, elkótyavetyélt tekintélyre, ősi birtokra, fennhézázó nemességre. Itt mindenki a múltjából akart megélni...Furcsa, hetyke, virtuskodó Magyarország itt hortyogott, ásítózott, unatkozott, dologtalankodott, nyomorgott legtovább. (...) A fantasztikus tervek, légvárak, szépen kicirkalmazott remények, édesded ábrándok jól kifejlődtek ezen a mocsaras, ködös, szegényes, kidőlt-bedőlt tájon. (...) És mindenki tücsök volt körülöttem, mert mindenki magányosan élt.” (*N.N.*) A magányt mint az itteni lét egyik attribútumát – különö hősének egyik motiválóját – Krúdy számos, a városról szóló írásában említi. A „zordon magányú Nyíregyháza”, a benne élők csapatainak „magányos életmódja” – hogyan az *Őszinte nyíregyházi kalauz*ban fogalmaz – az egyik oka is volt annak, hogy elhagyta városát, ahogyan 1924-ben papírra rója „most harminc esztendeje... éppen egy szeptemberi napon.”

Az a tény, hogy 1931-ben Krúdy repülőgépen – élete első és egyetlen légi útján – repülőgéppel tér majd haza Budapestről Nyíregyházára, mintegy összefogja s jelképezi is a város messzire és magasra – a az elszármazott alkotó teljes művészetére is – sugárzó, motiváló erejét és ebben a teremtő erőterben magának Krúdynak is a helyét. Aki a város szülöttei között az egyik legnagyobb ösztönzöttje és világirodalmi színvonalú irodalmi beteljesítője volt ennek a szülőföldről felsugárzó erőrendszernek. „Kétkerekű talyigán, szilaj hámos lóval, a ló farkán ülő kocsislegénnyel mentem el egykor Nyíregyházáról... Most az első röpülőgéppel térek vissza a Nyírségbe, mint akár egy másik Szent Antal, aki Páduából a lisszaboni toronyra röpült” – emlékezett. (*Első utazás röpülőgéppel a Nyírségbe*). Ám még e hazarepülés égi lehetősége is a város szellemiségének olykor szó szerint is az eget ostromló akaratát tükrözte. A ma is az ország egyik legjobban felszerelt vidéki repülési bázisát, a nyíregyházi repülőteret az itt élők magasba tekintő hite alapjára is építették. Az éppen ebben az évben, Krúdy 140. születésnapján, 2018-ban, kereken félszáz esztendőes nyíregyházi pilótaképzés műrepülő világbajnokot is küldött a repülés egyetemes történetébe (Veres Zoltánt), és kiváló pilóták tucatjait nevelte fel. A magasba emelkedés, a rálátás, az átfogó perspektívákban való gondolkodás Krúdy írói világában megtestesedő erőit ezért fogja jelképes párhuzamként össze a nyíregyházi repülés s benne a félszázados pilótaképzés története is. S az sem véletlen, hogy az egyetlen magyar embert, aki a világűrben járt, szintén ez a vidék bocsátotta útnak.

Krúdy – és egyik legfontosabb önértelmezése, szabadság-szimbóluma, történelem-értelmezője, fikciója, exodus-modellje, de mindenekelőtt: önarcképe, Szindbád, azaz: Szindbad Nyíregyháziensis – tehát ebből a városból indulva, ennek erővonalat magába integrálva, Nyíregyházáról tette zsebre Debrecent, Nagyváradot, majd Budapestet is. Nyíregyházáról emelkedett fel a másik két monarchiabeli prózaíró óriás, a bécsi Robert Musil és a prágai Franz Kafka mellett (*az Ezeregyéjszaka meséit* szintén álmódosva forgató) párizsi Proust, a dublini Joyce egyik legméltóbb európai írotársává. Legyen büszke Krúdy Gyula tündöklő repülésére – és fölrepítő repülőgépére s repülőterére, szülővárosára – minden nyíregyházi, s adjon példája ösztönzést a jövőben is minden itt élő fiatal számára!

Szindbád repülőgépe – a töretlen és az elszánt szellem – magasba röpíthet ma is mindenkit innen – és haza is hozhat bárhonnán a szülőföldjére.